

Landgraf Ildikó

Nyelvészeti témájú DOLGOZATOK a NÉPRAJZI GYŰJTŐPÁLYÁZATOKON

A Magyar Néprajzi Társaság

1889-es alapításától fogva törekedett az önkéntes néprajzi gyűjtések felkarolására, támogatására. A Társaság 1890-ben indította útnak a folyóiratát, az *Ethnographiát*, amelynek 1900-tól növekedett a lapterjedelme az anyagi támogatás emelkedésének köszönhetően. Az oldalszámok gyarapodását a lap készítői az anyagyűjtések közlésének bővítésére kívánták használni. Nem csak a kutatók, a szakemberek gyűjtéseinek közreadására gondoltak, hanem „Ezen örvendetes hírrel kapcsolatban sietünk fölkérni a magyar néprajz barátait, (...) hogy a gyűjtési munkálatokban részt venni szíveskedjenek.” (Munkácsi – Sebestyén 1900: 31.)

A korszerű folklorisztikai gyűjtés számos máig érvényes alaptétele ekkor, a 19–20. század fordulóján fogalmazódott meg, és vált a néprajzi gyűjtés követelményévé. Szakítva a korábbi évtizedek gyakorlatával, a szöveghűség a szakszerű folklorgyűjtés alapvető kritériuma lett. Az elhangzott folklór-szövegeket igyekeztek szó szerint lejegyezni. Kezdetben ennek hátterében feltehetőleg nem a mai fogalmaink szerinti hitelesség szaktudományos kritériuma állt, miszerint a mesélő szájából elhangzót a lehető legpontosabban kell rögzíteni a maga kontextusában, akár bizonytalan eredetű, töredékes, esztétikailag gyenge is az előadás. Vélhetően ez mindenekelőtt azzal függött össze, hogy a korszak népköltészet-kutatására Európa-szerte többek között Magyarországon is nagyon erősen hatott az ún. földrajz-történeti iskola. Követői igyekeztek egy-egy szövegtípus minél több variánsát összegyűjteni, és egy-egy típus, típuscsalád elterjedtségét feltérképezni és eredetét megtalálni. Julius Krohn elgondolásainak továbbfejlesztésével a finn Kaarle Krohn és Antti Aarne dolgozták ki a módszer alapelveit, amelyek nyomán különösen Észak-Európában kiterjedt néprajzi gyűjtések kezdődtek a 19. század végén. Finn, svéd, norvég, német és dán tudósok *Folklore Fellows* (rövidítve: FF) néven 1907-ben nemzetközi folklor szövetséget alapítottak a népköltészet, a népzene, a néphit és a népszokások emlékeinek megmentésre, és a gyűjtött anyag tudományos feldolgozására, kiadására. Katona Lajos 1908-ban ajánlotta a *Folklore Fellows*-t a Magyar Néprajzi Társaság figyelmébe, alapszabályának tíz pontját az *Ethnographiában* is közzétette.

Az FF Magyar Osztálya végül 1911-ben alakult meg, elnöke Sebestyén Gyula, alelnöke Gombocz Zoltán, titkára pedig Bán Aladár lett. Célul tűzték ki a társadalmi gyűjtők minél szélesebb körének bevonásával és megfelelő képzésével a magyarság és a nemzetiségek néphagyományainak összegyűjtését. Kezdeményezték gyűjtési útmutatók, gyűjtési témajavaslatok, kérdőívek összeállítását és megjelentetését. Sebestyén Gyula foglalta össze a vállalkozás célkitűzéseit (Sebestyén 1912: 193–199.), és a Bán Aladárral közösen jegyzett *Tájékoztatóban* pedig a gyűjtéssel szemben állított legfontosabb követelményeket, a javasolt gyűjtési témaköröket, valamint egy kérdőívet adtak közre (Sebestyén – Bán 1912: 200–213.). Sebestyén Gyula hangsúlyozta a gyűjtött anyag betűhív lejegyzésének és a több adatközlő megkérdezésének szükségességét, felhívta a figyelmet az előadók adatainak pontos lejegyzésére. Ezek mai napig ható iránymutatások a szakszerű néprajzi gyűjtések számára. Az országos méretű kutatómunka anyagi és erkölcsi támogatására megnyerte a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Kisfaludy Társaságot, a Magyar Néprajzi Társaságot, valamint további intézményeket és magánszemélyeket. A nemzetközi jelentőségű vállalkozás eredményeként várható nagy mennyiségű kézirat elhelyezésére az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára szolgált volna, ahol külön folklor osztályt kívánt szervezni. Az általa elképzelt országos archívum azonban csak jó negyedszázad múlva a *Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattáraként* (ma Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum) szerveződött meg 1939-ben. Sorra alakultak a vidéki városok gyűjtőszövetségei Sárospataktól Kaposvárig, Szegedtől Kassáig, rövid idő alatt 14 város 41 főiskoláján és középiskolájában, valamint két néptanítói testületben alakultak néprajzi gyűjtőkörök. A szervezők fontosnak tartották az önkéntes gyűjtők képzését, valamint a technikai felszerelésükről, a kézikönyvekről és a szükséges fonográfokról való gondoskodást.

Már az FF Magyar Osztályának 1912-es *Népköltés, népnyelv, népzene* című kérdőíve (Sebestyén – Bán 1912: 203.) is ösztönözte a népnyelv jellegzetességeinek megfigyelésére a néprajzi gyűjtőket.

Az osztály működésébe Gombocz Zoltán alelnök mellett a nyelvészek közül többen is bekapcsolódtak. Egyrészt az egyes tudományterületek még nem voltak annyira zártak, bizonyos kutatási területeken több diszciplína tudósai működtek együtt, másrészt a népi szövegek a nyelvészeti elemzések forrásaiként is szolgáltak kezdettől fogva. Az FF Magyar Osztálya azokat a nyelvi jelenségeket javasolta rögzíteni, amelyek aztán a későbbiekben is a néprajzi gyűjtők által leginkább kedvelt tájnyelvi témakörök voltak: *Közmondások, szólásmódok, gyökeres mondások*, azaz állandósult szókapcsolatok, frazémák, valamint a csúfolók. A *Tájnyelvi emlékek* című témakörben egyrészt a jellemző tájszavak másrészt az egyes társadalmi csoportok, foglalkozási és tevékenységi körök (a halászat, vadászat, pásztorélet, erdő és mező, földművelés, kézművesség) nyelvhasználatának lejegyzésére buzdítottak.

1939–40-tól a táj- és népkutatás keretében vett ismét nagyobb lendületet a néprajzi gyűjtőmozgalom. A II. világháború után pedig a Néprajzi Múzeum és a Népművészeti Intézet hirdette meg az országos társadalmi néprajzi gyűjtőpályázatot 1952-től. Az első eredményeket, a díjnyertes pályázatokból készült válogatásokat gyűjteményes kötetekben adták közre (*Néphagyományunk értékeiből*. 1954; *Népünk hagyományai*. 1955; 1956.). Hasonlóképpen ahhoz, ahogy a jelen kiadvány, a Tradíció Magazin 2. száma az eddigi Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázatok legjobbjaiból ad áttekinthető válogatást. A gyűjtőmozgalom szervezeti összefogására jelentették meg a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának Értesítőjét. A Morvay Péter által szerkesztett néprajzi kiadvány feladatul tűzte ki a kapcsolattartást a néprajzi gyűjtőkkel, az Országos Társadalmi Néprajzi Gyűjtés népszerűsítését, a tájékoztatást az önkéntes gyűjtés terén megszerte történő eseményekről. A híreken és beszámolókon kívül rövid néprajzi cikkeket is közölt a kiadvány.

A nagy múltú, 1872-ben alapított *Magyar Nyelvőr* folyóirat mindig sokat tett a nyelvjárási gyűjtőmozgalom támogatásáért. 1955-ben a folyóirat 79. évfolyamában felhívással fordultak az olvasókhoz nyelvjárási anyag gyűjtésére. „*Nyelvi kincseink feltárásában a tudományos kutatók kis számán kívül szükség van a magyar nyelvnek vidéken élő barátaira is, akik kedvet és hivatottságot éreznek arra, hogy nyelvjárásainkat tanulmányozzák, megfigyeléseiket papírra vessék.*” (Felhívás olvasóinkhoz nyelvjárási anyag gyűjtésére. *Magyar Nyelvőr*, 79. 1955: 348.) A felhívásra érkezett munkák arra ösztönözték a folyóiratot, hogy 1957-ben nyelvjárási anyaggyűjtő versenyt hirdessen. A pályázati kiíráshoz Végh József készített útmutatót a nyelvjárási anyaggyűjtés alapkövetelményeinek rögzítésével és a gyűjtendő témakörök felvázolásával, azokat két nagy csoportra osztva: szókinccsgyűjtés és nyelvtani gyűjtés. (Pályázat nyelvjárási anyag gyűjtésére. *Magyar Nyelvőr*, 81. 1957: 449–457.) Végh József már korábban egy kiadványban összegezte a nyelvjárási gyűjtés legfontosabb elvi és gyakorlati tudnivalóit, amit a nyelvjáráskutatás irodalmából közölt válogatással egészített ki. (Végh 1954.) A legfontosabb ezek közül, amelyek a mai napig érvényes alapelvei a gyűjtésnek: a hangalak pontos rögzítése; a szó jelentését, jelentéseit meg kell adni lehetőleg példamondatokkal; meg kell örökíteni, hogy az adatot kitől, hol, mikor jegyezték le.

1959-től a két tudományterület, a néprajztudomány és a nyelvjáráskutatás társadalmi gyűjtőmozgalma összefonódott, mert a Néprajzi Múzeum és az MTA Nyelvtudományi Intézet együtt hirdette meg ettől az évtől kezdve az országos néprajzi és nyelvjárási pályázatokat egészen 2010-ig. E pályázatok nyelvészeti témájú dolgozatainak bírálója a leggyakrabban Hajdú Mihály nyelvész volt, aki a kezdetektől fogva szíven viselte az önkéntes nyelvjárási gyűjtők támogatásának ügyét (Vö. Halász 2014: 71.), időről-időről részletesen beszámolt a *Magyar Nyelv* című folyóiratban a pályamunkákról. (Először Hajdú 1978 és végül Hajdú 1993.) A gyűjtők munkájának emelte a rangját azért, hogy a nyelvtudomány rangos kiadványában méltatta a beküldött gyűjtéseket. Biztató értékelésével, hasznos tanácsaival újabb és újabb lendületet adott a pályázatok iránti időnként már lankadó érdeklődésnek. A 2014-ben elhunyt nyelvészprofesszorról írt nekrológiájában Kiss Jenő így összegezte Hajdú Mihálynak a gyűjtéshez való viszonyát: „*A nyelvtudomány jövőjét is szem előtt tartva volt szenvedélyes gyűjtője és közzétevője a nyelvi adatoknak. Meg volt ugyanis győződve a nyelvi adatoknak mint a kutatás*

” *A nyelvtudomány jövőjét is szem előtt tartva volt szenvedélyes gyűjtője és közzetevője a nyelvi adatoknak. Meg volt ugyanis győződve a nyelvi adatoknak mint a kutatás mással nem helyettesíthető fundamentumának a fontosságáról. Kéziratos és nyomtatott forrásokat éppúgy bűvárolt, ahogy adatközlőinek az emlékezetét.* ”

mással nem helyettesíthető fundamentumának a fontosságáról. Kéziratos és nyomtatott forrásokat éppúgy bűvárolt, ahogy adatközlőinek az emlékezetét. Gyűjtött tájszavakat, méhészeti szakszavakat (kítőnő méhész is volt!), földrajzi és személyneveket, a tulajdonnevek számos fajtáját. Könyvtárakban és levéltárakban, Londonban a British Museumban is, szótárakban és különféle kiadványokban, de a legtöbbet terepen, falvak tucatjaiban, itthon és a Kárpát-medence különböző, magyaroktól lakott területein. Részt vett az országos helynévgyűjtési és közzétételi munkálatokban is. Jelképes értelmű, hogy halála előtt nem sokkal is érdeklődött a Békés megyei földrajzinév-gyűjtések kiadásának sorsa felől. Kezdetől fogva világos volt számára, hogy laikus gyűjtők is használható adatokkal segíthetik a tudományos kutatást, ezért támogatta az önkéntes nyelvjárási és néprajzi gyűjtéseket.” (Kiss 2014: 123.) A országos néprajzi és nyelvjárási pályázatok meghirdetésének folyamatossága több évtized után 2010-ben megszakadt. Pár év kihagyás után, 2013-ban a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtőosztálya újraindította a néprajzi gyűjtőmozgalmat Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat címen. A kiíró ettől fogva kizárólag a Magyar Néprajzi Társaság, ezért a kiemelt és a javasolt témakörök között sem szerepelt nyelvészeti tematikájú, ám így is *érkeztek táj- és csoportnyelv* témájú pályamunkák. (A nyelvészeti fogalmakhoz lásd: Kugler – Tolcsvai Nagy 2000.) A nyelvváltozatok földrajzi és társadalmi értelemben osztályozhatók.

A nyelvjárási vagy tájnyelv – amely a nyelvnek földrajzi, területi tagozódása szerinti megkülönböztetése; a nyelv egy kisebb-nagyobb területen élő, nagyjából egységes változata. A tájnyelvi elemek pl. a tájszók, a standardtól eltérő ejtémód stb. (Kiss 2005.)

A csoportnyelv és rétegnyelv (szleng, zsargon) pedig a nyelv egyes társadalmi csoportokon, továbbá foglalkozási és tudományágakon belül kialakult – a köznyelvtől csak szókinccsének egy részében eltérő – változata. Legjellemzőbb tulajdonsága, hogy kialakít egy saját szókinccset azoknak a tárgyaknak (a velük végzett cselekvéseknek stb.) a megnevezésére, amelyekkel az illető csoportban dolgoznak. Idetartoznak az egyes szakmák *szaknyelvei* (amelyek a köznyelvhez és a tájnyelvekhez egyaránt kapcsolódhatnak az adott szakma jellegétől függően), (Nyirkos 1981: 28.) továbbá a szabadidős tevékenységekhez kötődő *hobbinyelvek* (kártya, játék, sport stb.). Az életkor is fontos tényező, mert az emberi élet szakaszaira különböző nyelvváltozatok jellemzőek (gyermeknyelv, diáknyelv, ifjúsági nyelv).

Számos pályamunkában szerepelt külön fejezetként egy-egy mesterség (cipész, asztalos, fazekas stb.) szaknyelvének a gyűjtő által összegzett szószerkezete, illetve többen is rögzítették háborús és hadifogolyemlékek felidézése nyomán a kor katona és hadifogoly nyelvét.

Az eddigi három Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázaton különösen a ragadványnevek gyűjtése tűnt kedvelt témakörnek. Három remek dolgozat is született ebben a tematikában.

A névtan *ragadványnév*nek nevezi azt a nem hivatalos névadással keletkezett, tehát egy adott beszélő-közöségtől származó személynevet, amely a teljes hivatalos név vagy annak valamelyik tagja (családnév, keresztnév) és változata (becenév) mellett, illetve helyett áll. Hangulat alapján közömbös, gúnyos, kedveskedő ragadványneveket, funkció szerint pedig szólítót, említőt különböztetünk meg. (Vö. B. Gergely 1977; Hajdú 1994; Fehér 2004.)

Szakács Zoltán Köröstárkány ragadványneveit gyűjtötte össze, és küldte be 2014-ben a II. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázatra. 2002-ben került református lelkészként a településre. Azonnal felismerte, hogy a közösségbe való beilleszkedésének elengedhetetlen feltétele, hogy kiigazodjon a helyi ragadványnevek rendszerében. Felhasználva elődjének, Szatmári Elemér lelkésznek az 1988-as ragadvány-név gyűjtését, saját gyűjtéssel egészítette ki a korpuszt. Tanulmányozta az egyházi levéltárban rendelkezésre álló anyakönyveket, a régi kurátori számadásokat, a presbiteri jegyzőkönyveket, valamint a ragadványnevekkel kapcsolatos tudományos munkákat és néprajzi gyűjtéseket. Kialakított egy saját rendszerezést, rámutatott a régebbi és az újabb névadások indítékaira, a kulturális hatásokra, a tárkányi névadási divatokra.

Enczmann László ugyancsak a 2014-es gyűjtőpályázaton indult el *Solymár, egy sváb falu ragadványnevei* című tanulmányával. A dolgozat egy nagyszabású helytörténeti kutatás részeként született. A szerző Solymár helytörténeti monográfiájának egyik fejezeteként írta meg a solymári sváb ragadványnevek történetét a 18. századtól az 1946-ig terjedő időszakban. Nagyszabású forrásfeltárást végzett, valamint a falu idős lakóinak emlékezetével még utolérhető ragadványnév-adási szokásokat is tanulmányozta. Szilágyi József pedig Tökölön végez monografikus igényű, helytörténeti, néprajzi kutatásokat. A II. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázatra a tököli rác ragadványnevekről készült munkáját nyújtotta be. Ugyancsak erre a pályázatra küldte el Szörfi Józsefné *Úri tájszótár* című, a község jellegzetes tájnyelvi szavait összegző gyűjteményét.

A Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat továbbra is néprajzi, folklorisztikai munkák megszületését kívánja ösztönözni, de szívesen fogadja a nyelvészet és a folklorisztika határterületéről érkező írásműveket is. Például pályázni lehet egy-egy közösség tulajdonneveinek: személynevek, állatnevek, növénynevek, földrajzi nevek, azon belül a természeti képződmények: források, patakok, folyók, tavak, sziklák, barlangok és emberi létesítmények: falvak, településrészek, dűlők, templomok, várak, kastélyok, utak, kutak, harangok, árkok, halmok, dombok, alagutak nevének összegyűjtésével és a névadást értelmező névmagyarázó mondákkal. (Vö. Landgraf 1998: 209–260; Ördög 2010.) Ugyancsak jelentkezni lehet állathívogatókkal, az állatok (ritkábban tárgyak, természeti jelenségek vagy egy adott tevékenység) hangjának jellegzetességeit megragadó hangutánzókkal, illetve úgynevezett behallásokkal, ami „a környezet hangjainak (állathangoknak, harangok zúgásának stb.) értelmes szavakkal, szókapcsolatokkal történő »felruházása«, kitöltése, illetve az emberi beszéd »beleértése« a természeti jelenségek, állatok és tárgyak által keltett hangokba.” (Tamás 2015.) Például „A katolikus harang nagy hangon ezt hirdette: Nincs kenyérünk, nincs kenyérünk! Az evangélikus harang valamivel magasabb hangon válaszolta: Majd ad az Isten, majd ad az Isten! Végül a református harang vékonyan, sebesen beleszólt: Nem t’om, mikó, nem t’om, mikó!” (Farkas 1988: 200.)

A legutóbbi, 2015-ben meghirdetett, immáron IV. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázat kiemelt kategóriája: *Napjaink folklórja*. Többek között pályázni lehet az internet, a közösségi oldalak, az email és az sms folklórával, anti-proverbiumokkal (közmondások kifordításaival, átértelmezéseivel), falfirkákkal, TAG-ekkel, politikai és sport jelszavakkal, indulókkal, mondókákkal, ezeknek a témaköröknek is a kutatása a folklorisztika és a nyelvészet határterületén mozog.

A következőkben pedig részletet közlünk Salamon Gáspár *Bukovinai székely-magyar tájszótár* című díjnyertes dolgozatából, amit 2014-ben a II. Tradíció Néprajzi Gyűjtőpályázatra nyújtott be.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FARKAS GYÖRGY

1988 Gidres-gödrös Mogyoród. Mogyoród.

FEHÉR KRISZTINA

2004 Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában (1872–1957).
Névtani értesítő 26. Budapest: ELTE, 73–89.

HAJDÚ MIHÁLY

1978 A XXV. néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat népnyelvi témájú dolgozatairól.
Magyar nyelv, 74. 3. sz. 355–358.

1993 A XXXVIII. országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat népnyelvi témájú dolgozatairól.
Magyar nyelv, 89. 1. sz. 98–101.

1994 Magyar tulajdonnevek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

HALÁSZ PÉTER

2014 Hajdú Mihály (1933–2014). Honismeret, 2014. 1. sz. 70–71.

IGAZ MÁRIA – MORVAY PÉTER – SIMON JÓZSEFNÉ (SZERK.)

1955 Népművelési hagyományaink. Budapest: Művelt Nép

1956 Népművelési hagyományaink. Budapest: Művelt Nép

KATONA LAJOS

1908 Nemzetközi folklorista-szövetség („FF.”) Ethnographia, XIX. 374–375.

KISS JENŐ

2005 Népnyelv és népnyelvkutatás. Magyar Nyelvőr, 129. 4. sz. 397–419.

2014 Búcsú Hajdú Mihálytól. Magyar Nyelv, 110. 1. sz. 122–124.

KUGLER NÓRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR

2000 Nyelvi fogalmak kisszótára A-Zs. Budapest: Korona

LANDGRAF ILDIKÓ (SZERK.)

1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.
Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Európai Folklor Központ

MORVAY PÉTER (BEV.)

1954 Népművelési hagyományaink értékeiből. Budapest: Művelt Nép,

MUNKÁCSI BERNÁT – SEBESTYÉN GYULA

1900 Gyűjtsük a népköltészet termékeit! Ethnographia, XI. 31–32.

NYIRKOS ISTVÁN

1981 Irodalmi nyelv – népnyelv – köznyelv. (A nyelvváltozatok rendszeréről). „Magyar nyelvjárások”
a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve, XXIV. 19–30.

ÖRDÖG FERENC

2010 Tulajdonneveink gyűjtése, kiadása és kutatása. Doktori disszertáció.
www.real-d.mtak.hu/272/4/OrdogFerenc_5_Mu.pdf

SEBESTYÉN GYULA

1912 A magyar népművelési hagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. Ethnographia, XXIII. 193–199.

SEBESTYÉN GYULA – BÁN ALADÁR

1912 Tájékoztató a Folklore Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez.
Ethnographia, XXIII. 200–213.

TAMÁS ILDIKÓ

2015 Belehallás. A készülő Magyar Népköltészeti Lexikon szócikke (kézirat).

VÉGH JÓZSEF

1954 Útmutató a tanulók nyelvjáráskutató munkájához. Budapest: Tankönyvkiadó